

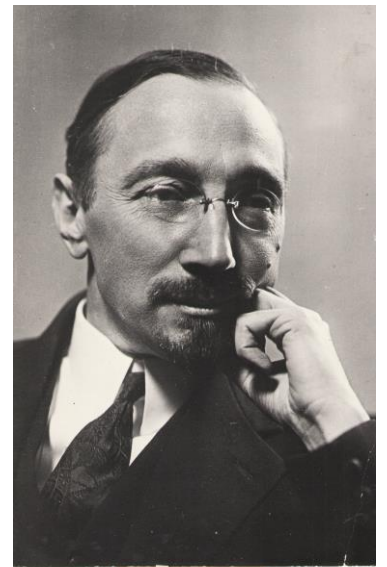
Ritonė Šalkauskienė

PILNUTINĖS ASMENYBĖS UGDYTOJAS

Profesorius Stasys Šalkauskis savo profesinio darbo veiklą apvainikavo, atskleidęs ir pagrindęs pilnutinio asmenybės ugdymo sistemą, apimančią fizinės prigimties, proto, valios ir jausmo sritis. Taip iškėlęs visuomenei amžinąsias vertybes, kuriomis jis pats visą amžių gyveno.

Stasio Šalkauskio asmenybė savyje jungė fizinę ir dvasinę prigimtį į pilnutinę, harmoningą ir Idealui palenktą kūrybą. Jis stebi gyvenimą, dėl jo apsisprendžia ir veikia pagal aiškius Evangelijos principus. Visas jo gyvenimas buvo sielos degimas ir gilus dvasinės sąmonės švytėjimas tauraus Idealo akivaizdoje.

Iš prigimties silpnos fizinės sveikatos, bet išsiugdė stiprią valią. Jo gyvenimas priklausė nuo minties jėgos ir dvasinės energijos, kad darbe ir savajame laikmetyje rodė didžiausią patvarumą, išmintį ir giliausias išvalgas. Fizinė prigimtis jam tebuvo Dievo Dvasios rūmas, kurį kiekvienas turi tobulinti, siekdamas konstruktyvaus bei estetinio grožio ir kūrybiško nusiteikimo, palenkto aukštesniam tikslui. Kaip liudija jo bičiulis Karolis Dineika: „*Jo veidas, lygiai kaip ir judesiai, buvo harmoningi, sudvasinti. Užtat pakakdavo jo žvilgsnio, lengvo gesto, kad beatodairiškai pajustum Gėrio dvelkimą, švelnios simpatijos ir visišką atsidavimą artimui*“.

1886 05 17 – 1941 12 04

Labiausiai jis mylėjo jaunimą, nes iš jo tikėjosi Lietuvai dvasinio elito, kuris gali atnaujinti visą tautą didingam dvasiniam gyvenimui. Mylėdamas jaunimą, bendraudamas su juo, net vadovaudamas jam, jis ne tik džiaugėsi juo, bet ir matė, kokį šuolį jis gali padaryti, kad pasiektų Aukščiausiojo skirtą dvasinį pavidalą. Rašė ir gyvu žodžiu skleidė tiesą, kad Kristaus Dvasios valdomas ir kitus ta linkme paskatintų ir patrauktų kovoti.

Jo pedagogikos esminis bruožas yra laisvas žmogaus apsisprendimas ir ryžtingas kovojimas už savojo Aš tobulinimą ir asmenybės formavimą.

Profesorius buvo nepalenkiamai tiesus ir bekompromisis tais atvejais, kai dėl kažkieno apsileidimo iškildavo grėsmė visuomenės gerovei. Jis visada nesuinteresuotai tarnavo Idealui ir galėjo į akis pasakyti teisybę tiems, kurie tuo Idealu prisidengdami ėjo klaidingu keliu. Neatsižvelgdamas į politinę asmens padėtį, jis kėlė neatremiamais logikos argumentais grįsdamas

skaudžias tų asmenų klaidas. „*Kaip pastačius prieš netikusios politikos pakraipą lemtą auklėjimo jėgą. Prie šitos rūšies priklauso ir mano planai apie Lietuvos edukaciją ... Laikydamas savo pašaukimu filosofinį darbą, arba tikriau – tautinį auklėjimą per filosofiją.....pratinuos visur ieškoti tiesos sintezės, nes tai yra kiekvienos tikros filosofijos uždavinys.*” (iš laiško Tumui 29 IV 1918)

Ir klydo tie, kurie manė, kad krikščioniškoji pasaulėžiūra, paremta Gyvosios Dvasios aktyviu meilės principu, paneigia kitokio įsitikinimo žmones. Jo tolerancija buvo tokia aiški ir guodžianti, kad jo bičiulystę galėdavo pajusti net bedievis. Gyvoji Dvasia visus traukia Idealo link, o meilė ilgainiui atšildo ir labai atšalusias bei sukietėjusias širdis.

Ne kartą profesorius sakė, kad jam ypač skaudu matyti veidmainingą krikščionį – kataliką, vis tiek, ar jis būtų pasaulietis, ar dvasininkas. Jis jautė ypatingą Idealo meilės pažeidimą tais atvejais, kai nusižengimas prieš Kristaus Dvasią būdavo maskuojamas veidmainingo dievobaimingumo, o kaltė suverčiama nukentėjusiam. „*Jei ir toliau bus maitinamos mūsų istorinės ydos ..., jei mūsų kultūriniai apsiginklavimai nebus susirūpinata visu rimtumu bei platumu, tautinė katastrofa bus mums visai neišvengiama. Dvasios vergai neišgelbės mūsų tautos nuo realios vergovės, o paskui – ir nuo visiško žlugimo.*”

Jau dabar turime piliečių, kurie dėl tikrų ar įsivaizduotų skriaudų pasiilgsta svetimos valdžios.“ (Iš interviu N. Romuvos redaktoriui J.Keliuočiui, atsakant į klausimą „Kaip vaizduojatės Lietuvos Ateitį?“ (1939 m. pabaiga).

Karlo Dineikos teigimu: „*Dorinis jo jautrumas buvo tikrai gilus, intuityvus, tampriai susijęs su aukštesne religine sąmone. Užtat taip lengvai jaunuolis galėdavo atskleisti jam savo intymius širdies išgyvenimus, nes susilaukdavo nuostabiai tikro savo išgyvenimų įvertinimo. Jis atstatydavo abejonių sudrumstą pusiausvyrą ir suvedavo sielos virpesius į plazdančią kiekvieno širdyje Kristaus Dvasią, paremdamas tikėjimą paslaptingu prigimtosios išminties žodžiu“.*

Išminties žodis ir amžius trunkančios filosofijos kūrimas plaukė iš jo protinio gyvumo versmės. Jis „*domėjosi tiesa ir tikrėnybe, tyrė priežastis ir tikslus, iniciatyviškai nusistatė kiekvienu klausimu, kurį kelia pasaulis ir gyvenimas*“ . Prof. Stasys Šalkauskis niekada nestovėjo šalia gyvenimo ir nesitenkino stingstančia jo forma. Jis jį stebėjo, matė, nagrinėjo ir ieškojo jam naujo turinio ir aukštesnės išraiškos.

STASIO ŠALKAUSKIO GYVENIMO KELIONĖ

Jaunystė ir studijos

Kilmė. Stasys Šalkauskis kilęs iš valstietiška bajoriškos lietuvių inteligentų šeimos. Šeimoje kalbėjo lenkiškai, bet visi buvo apsisprendę lietuviai. Tėvas – Julijonas Šalkauskis, laisvojo ūkininko sūnus, buvo gydytojas, drauge su I. Pavlovu baigęs Peterburgo karo medicinos akademiją,

pasiformavo įgimtu pedagogo talentu, todėl šeimoje bei visuomenėje turėjo didelį moralinį autoritetą. Motina – bajoraitė Barbora Goštautaitė, inteligentiška, meninių polinkių moteris, išsilavinusi literatūroje ir muzikoje. Ji formavo šeimos estetinę aplinką ir polinkius.

Šalkauskių šeima 1921 metais. Iš kairės sėdi: Elena Šalkauskaitė-Lukauskienė (odontologė), Vanda Šalkauskaitė-Labanauskienė (Sibiro tremtinė), Barbora Šalkauskienė (motina), Julijonas Šalkauskis (tėvas, gydytojas, Šiaulių m. meras), Vanda Sirtautaitė-Šalkauskienė, Antanina Šalkauskaitė (VDU bibliografė) 2-oje eilėje: Algirdas Šalkauskis (architektas), Viktoras Labanauskas (chemikas, technologas, mirė Sibire), **Stasys Šalkauskis** (VDU prof., rektorius), Kostas Liutkevičius (giminaitis), Barbora Šalkauskaitė-Bendoravičienė, Kazys Šalkauskis (teisininkas, prof.), Julijonas Šalkauskis (lakūnas, inžinierius)

Gimnazija. Stasio patriotinės nuostatos lietuviybės veiklai brendo Šiaulių carinėje gimnazijoje, lyg „policijos nuovados skyriuje“. Gimnazijos „*tautinė mažuma*“ (klasėje 6 iš 26 moksleivių) buvo aktyvi – papildomai mokėsi lietuvių kalbą, skaitė nelegalią spaudą, protestavo prieš rusinimo politiką. Reikšminga jo apsisprendimui buvo 1904 m. klasės draugų susiruošta pėsčiųjų ekskursija po Lietuvą – nuo Šatrijos kalno iki Vilniaus ir Trakų. Susitikta su žymiais Lietuvos atgimimo veikėjais: P. Višinskiu, T. Daugirdu, A. Smetona ir kitais, kas dar labiau stiprino patriotines nuotaikas.

Pirmos studijos. Stasys drauge su broliu Kaziu 1905 m. baigęs gimnaziją išvyksta studijuoti teisės ir ekonomikos į Maskvos universitetą. Čia įsijungia į lietuvių studentų draugiją, kur skaitė keletą referatų, kritikuodamas ateistines bei nihilistines studentijos pažiūras. Susidraugavo su P. Dovydaičiu, R. Bytautu. Dalyvavo Vladimiro Solovjovo atminimo draugijos veikloje. Tai turbūt buvo pirma proga plačiau susipažinti su filosofija ir dalyvauti diskusijose. Maskvos universitete paskaitų klausė tik vienus metus. Pablogėjus sveikatai, tėvo pastangomis apsigyveno Samarkande, kur savarankiškai mokėsi, o į Maskvą važinėjo tik egzaminų laikyti.

Vidurinė Azija. 1911 m. baigęs universitetą ir toliau gyveno ir dirbo Samarkande, gydydamasis nuo tuberkuliozės. Tačiau „*baigto žmogaus*“ padėtis ir juristo darbas jo netenkina. Vis labiau ima domėtis filosofija. Pradedą bendradarbiauti lietuvių spaudoje. Spausdina E. Hello vertimus, recenzijas ir kitas filosofinio pobūdžio publikacijas. Pirmą studiją „*Bažnyčia bei kultūra*“, išspausdinta 1913 m. A. Jakšto redaguojamame žurnale „*Draugija*“, sudarė galimybę gauti stipendiją filosofijos studijoms užsienyje.

Filosofijos studijos. 1915 m. S. Šalkauskis išvyksta į katalikišką Fribūro universitetą, kur tuo metu studijavo ir daugiau lietuvių (V. Mykolaitis Putinas, K. Pakštas, I. Tamošaitis ir kt.). Čia susiformavo jo pagrindinės gairės ateities darbams, kurių laikėsi visą savo gyvenimą. Laiške J. Tumui rašė: „*iš pačios Azijos širdies skubėjau atvykti Europon, kad savo tautiečių tarpe rasčiau tikrų draugų ir bendromis jėgomis tarnaučiau šventajam tėvynės darbui*“. Jau Šveicarijoje, populiarinant Lietuvą ir organizuojant pagalbą „*Generaliniame komitete karo aukoms šelpti*“, šalia jaunatviško entuziazmo atsiranda ryškios kritinės įžvalgos ateičiai: „*Kol turėjome vieną bendrą priešą, mūsų tarpe buvo visados vienybė, bet dabar, kai atėjo laikas nuskinti mūsų kovos išdavas, mummyse prabilo įvairūs instinktai (interesai)...egoistai ir oportunistai, savo garbės ieškotojai ir doriniai minimalistai mano, jog atėjusi valanda aprūpinti asmeninius savo reikalus...*“. Todėl „*buvusių kovotojų eilės skyla į realistus ir idealistus. Pirmiesiems priklauso dabartis, antrieji pakels kovą už geresnę ateitį.*“ Deja, „*priešas puikiai sugeba išnaudoti tą mūsų visuomenės suskilimą, ... , nes atsirado jau pakankamai žmonių, kurie, nesistengdami prasimušti viešumon nuosavomis pastangomis, daro šiam priešui nuolaidų visos tautos sąskaita pasiekti asmeniniams savo tikslams*“. Net keista, kai skaitai šias eilutes ir žinai, kad tai rašyta beveik prieš 100 metų, o ne mūsų dienomis! Taigi tuo metu S. Šalkauskis jau gerai orientavosi lietuvių visuomenėje vykstančiuose procesuose ir ieškojo būdų, kaip atremti atslenkančias blogybes. Aktyvus jis buvo ir Fribūro studentų draugijos „*Lituania*“ narys. Dar studijuodamas suprato, kad jam „*nėra lemta būti nei politikos veikėju, nei partijos žmogum*“, o savo pašaukimą mato „*tautiniame auklėjime per filosofiją*“. Tam tikslui „*pratinasi visur ieškoti tiesos sintezės, nes tai yra kiekvienos tikros filosofijos uždavinys*“. Šiam uždaviniui jis liko ištikimas visą gyvenimą. Artimai susidraugavęs su K. Pakštu rengia „*Romuvos*“ draugijos planus, dalyvauja lietuviškų organizacijų veikloje, kuria informacinius raštus apie Lietuvą. Taip buvo parašyta knyga „*Dviejų pasaulių takoskyroje*“, kur suformuota Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėja. Fribūre gyvendamas, dirbdamas ir gydydamasis išmoko prancūzų kalbą, gerai išlaikė universitete visus egzaminus ir 1919 m. įteikė Fribūro universitetui disertaciją „*Apie pasaulio sielą V. Solovjovo filosofijoje*“ (disertacija įvertinta „*Magna Cum Laude*“). Sukritikavęs šią koncepciją kaip panteizmo atmainą, tvirtai pasuko Vakarų filosofijos link.

Veikla Lietuvoje 1920–1935 metais

1920 m. S. Šalkauskis grįžta į Lietuvą, kur prasideda intensyviausios jo veiklos laikotarpis, trukęs du dešimtmečius. Leidžia „Romuvos“ žurnalą, kuriame pateikia Šveicarijoje apgalvotus judėjimo principus bei kitas savo koncepcijas. Nesulaukus platesnio visuomenės palaikymo, judėjimo sukurti nepavyksta, o žurnalas, beveik jo vieno prirašytas, po dviejų numerių nustoja ejęs. Tačiau šiame žurnale išryškėjo visos jo ateities kūrybos užuomazga, pasaulėžiūra, būsimųjų darbų temos ir nuostatos.

Darbai. Nors S. Šalkauskis savo planuose ateičiai ir buvo numatęs sukurti veikalus beveik visų filosofijos šakų, kas gal būtų sudarę originalią jo filosofijos sistemą, bet visuomenės poreikiai neleido jam šių planų įgyvendinti. Parašė tik keletą straipsnių ir užrašė filosofijos kursuose skaitytus pranešimus: „*Filosofijos įvadas*“, „*Kultūros filosofija*“, „*Estetika*“. Daug kas iš šių kursų, atsiliepiant į dienų aktualijas, buvo spausdinama periodikoje. Gausesni yra pedagoginiai darbai. Jau vien temų darbams parinkimas ir jų dėstymo pobūdis rodo, kad S. Šalkauskio filosofinė kūryba buvo pajungta pagrindiniam jo uždaviniui - „*ugdymui per filosofiją*“. Jo išvystyta pilnutinio ugdymo sistema apima visus asmens, visuomenės ir tautos ugdymo aspektus. Giliai ir nuosekliai plėtojamas *protinimas, dorinimas, estetinimas, religinimas, fizinis ir valios lavinimas*, taip pat *visuomeninis auklėjimas, tautinis, kultūrinis bei tarptautinis auklėjimas*. Tai buvo pagrindinis S. Šalkauskio veiklos baras, apie ką rašė laiške J. Tumui. Jam labai svarbi buvo ideologinė kryptis. Čia paminėtinas programinis veikalas „*Ateitininkų ideologija*“ (žodis *ideologija* buvo suprantamas kaip „*vieninga idėjų sistema, charakterizuojanti vieną kurią pasaulėžiūrą ir nustatanti praktinę žmogaus gyvenimo ir veikimo liniją*“).

Dėstymas VD universitete. S. Šalkauskio paskaitos nebuvo lengvos, reikalavo iš studentų tam tikro išprusimo ir įtempto dėmesio, nes buvo pateikiama koncentruota medžiaga, nuosekli, be jokių nukrypimų. Todėl praleidus paskaitoje nors vieną mintį toliau suprasti jau buvo sunku.

Dirbdamas universitete buvo ateitininkų vadas, „Židinio“ redaktorius, Katalikų Mokslų Akademijos akademikas, priklausė Kalbos draugijai ir dirbo Terminologijos komisijoje.

Stasio Šalkauskio šeima su kolegomis apie 1937m. Sėdi: Stasys Šalkauskis, Julija Šalkauskienė, sūnelis Juliukas ir skulptorius Juozas Zikaras, stovi: VDU profesoriai – Jonas Grinius, Zenonas Ivinskis.

Paskutinis veiklos penkmetis (1936–1940). 1936 m. S. Šalkauskio sveikata pradėjo pastebimai blogėti ir jis, turbūt jausdamas, kad laiko liko nebedaug, užsiima aktualiaisiais Lietuvos visuomenei ir jos ateičiai klausimais. Čia pažymėtini trys paskutiniai jo rašto darbai. Jais, matyt, siekė įspėti visuomenę apie artėjančius smukimo pavojus ir kartu nurodyti būdus, kaip jų išvengti ar jų padarinius sumažinti. Tai: „*Ideologiniai dabarties krizės pagrindai ir katalikų pasaulėžiūra*“, „*Jaunuomenė ir gyvoji dvasia*“ ir „*Inteligentijos koncepcija*“.

Pažiūros, metodai, asmenybė

Principai ir pasaulėžiūra. S. Šalkauskis buvo neabejotinai principų žmogus: ne tik sau prisiimtų principų griežtai laikėsi, bet taip pat jais remdamasis kūrė planus visuomenei ir tautai. Pagrindiniai jo principai buvo besąlygiškas tiesos laikymasis, pagarba kiekvienam žmogui ir tolerancija kito nuomonei, jei tik ši nuomonė nepažeidžia tiesos ir padorumo. Polemikoje karštai gindavo savo nuomonę, bet gerbdavo oponentus, nurodydavo jų klaidas. Bendradarbiavo, net draugavo su priešingos pasaulėžiūros asmenimis. Tiesos šaltinį matė evangeliškuose krikščionybės principuose. Pats viską nuosekliai permąstęs, apsisprendęs, visą gyvenimą liko giliai, neformaliai tikinčiu ir praktikuojančiu kataliku. Tai sudarė jo pasaulėžiūros branduolį. Savo raštuose bei akcijose pirmiausia kreipdavosi į katalikus ir akcentuodavo jų problemas. Tada katalikai sudarė turbūt kūrybiškai aktyviausią visuomenės dalį. Matyt, toks kryptingumas buvo natūralus. Tiesiogiai

politikoje ar partijų reikaluose niekada nedalyvavo, nors visada sekė įvykius. Buvo demokratinių ir nepartinių pažiūrų, savotiško krikščioniškojo socializmo, valstybinio planavimo, kultūrinio federalizmo krašto viduje šalininkas. Griežtai priešinosi visoms tiek anarchijos, tiek autoritarizmo apraiškoms. Į politiką žiūrėjo pedagogo akimis. Pvz., 1926 m. rašė, kad reikia „*pirma, kritiškai susekti mūsų gyvenime silpniausias vietas, kurios gali ir privalo būti užtvertos ugdymo darbu, ir antra, nustatyti uždavinius, kuriuos mums stato gyvenimo pažanga*“. Grėsmingais valstybei momentais tiesiogiai reaguodavo į politinę situaciją. Smerkė 1926 m. gruodžio perversmą ir ankstesnės valdžios nuolaidžiavimą kairiųjų savivalei. Dukart rašė įspėjančius laiškus prezidentui A. Smetonai ir entuziastingai rėmė intelektualų kreipimąsi „*I organiškios valstybės kūrybą*“, iniciatyvą, 1936 m. vasario 23 d. paskelbtą „*Naujojoje Romuvoje*“.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais daug pastangų padėjo optimalios Lietuvai politinės santvarkos paieškoms. Sirgdamas pradėjo rašyti veikalą „*Pilnutinė demokratija*“. Artimiesiems sakė, kad „*tai būsiąs reikšmingiausias veikalas*“ ir kad „*per savo ligą apgalvojęs tiek, kad tam parašyti man reikėtų dešimties metų*“. Deja, parašyta teksto dalis su kitais rankraščiais sudegė per karą, o išliko tik planas ir santvarkos schema. Jo mąstymo ir darbo metodai buvo pagrįsti griežta logika, nuoseklumu ir sistemingumu. Jo jau ir pirmuose darbuose ryškėjo polinkis į sintezę. Dauguma koncepcijų yra sintetinio, visuminio pobūdžio. Ypač pedagogikos, kultūros filosofijos ir tautos pašaukimo įprasminimo dalykuose. Dažnai jo mąstymo metodas atitinka tradicinę Hegelio triadą: tezė-antitezė-sintezė. Visuomet vadovaudavosi principu „*pirma teorija, paskui akcija*“. Ir į filosofijos eigą žiūrėjo taip: „*Mes turime ieškoti platesnės ir gilesnės sintezės, kuri apimtų ir naujųjų laikų filosofiją, tačiau neturime paniekinti to, kas buvo padaryta praeity*“. Jo mokinys A. Maceina sakė, kad S. Šalkauskio pažiūros remiasi filosofija, o filosofija užsibaigia pedagogika.

S.Šalkauskio asmenybė buvo turtinga iš prigimties paveldėtomis gražiomis savybėmis: sistemingumu, jautrumu grožiui, kryptingu apsisprendimu, gebėjimu valdytis. Bet Jo paties irgi labai daug dirbta, kad visa tai išstobulintų, pakeltų į visiško sąmoningumo lygį. Seserys pasakoja, kad dar vaikystėje lavino valią stovėdamas ant vienos kojos. Artimųjų teigimu, Stasys, būdamas silpnos fizinės prigimties, bet moraliai stiprus, stiprią valią išsiugdęs racionaliai tvarkydamas gyvenimo ritmą, gyvenime pasiekė nemažai – drauge su kitais išugdė sąmoningų inteligentų kartą, savo gyvenimu paliudijo dvasinių vertybių prioritetą visuomenei. O kita vertybė – dabar išleisti A. Sverdiolo suredaguoti devyni jo raštų tomai.

Gyvenimas šeimoje. Iš artimųjų pasakojimų žinau, kad gyvenimo ritmas ir šeimoje buvo racionaliai sutvarkytas. Nuo ryto iki pietų dirbo prie rašomosios mašinėlės ir tuo metu net vieninteliam sūneliui nevalia buvo įeiti į kabinetą. Po pietų apie valandą ilsėdavosi ir eidavo į Universitetą skaityti paskaitų. Vakare kai kada susitikdavo ir diskutuodavo su kolegomis. Po

vakarienės paskaitydavo, klausydavo radijo ir laisvai bendraudavo. Retkarčiais su žmona vakarais eidavo į kiną. Laisvalaikiu susitikdavo ir bendravo su daugeliu savo giminių. Dažnai būdavo susimastęs, bet ne liūdnas. Mėgdavo šeimoje pajuokauti. Per atostogas stengdavosi būti gamtoje. Skaitydavo ar valandomis stebėdavo aplinką, klausydasis paukščių čiulbėjimo.

Pedagogas šeimoje. Galbūt juokais skundėsi kolegoms, kad „*studentus lengviau auklėti negu savo sūnų*“. Savo sūnui dažnai pasakodavo atsitikimus iš savo jaunystės, kelionių, taip pat pritaikytus jo supratimo lygiui siužetus iš istorijos ar grožinės literatūros (pvz., Šekspyro, A. Mickevičiaus tekstus). Kantriai atsakinėdavo ir į keistus, nepabaigiamus klausimus. Atlaidus vaikiškoms išdaigoms, bet griežtai fiziškai bausdavo už melavimą. O kai sūnaus ašarėlės nudžiūdavo, meiliai pasisodinęs paaiškindavo, esą tai buvę būtina padaryti, kad ateityje tavimi kiti pasitikėtų ir gerbtų. Iš tikrųjų sūnus nejaučia jokių nuoskaudų už tas skausmingas pamokas, o priešingai tik dėkingas Tėvui už įskiepytą meilę tiesai.

Tėvas su sūnumi 1933 metais.

Stasio Šalkauskio šeima su broliu Kaziu Šalkauskiu.